

“MODERN İZMİR” PASTİŞİ

Prof.Dr.Ayşegül YARAMAN

“Ah bu deniz!... Günün her saatinde başka tablolar gösteren, özellikle akşam üzeri, gecenin ilk karartıları daha yayılmadan önce, batmak üzere olan güneşin kızıl parıltıları suların çalkantıları üzerinde oynasırken, birer birer silinip yerlerini gölgelere terk ederken, ben bu denizin karşısında ne hayallere dalmış, gençliğimin nasıl düşlemeleri içinde yüzerek ömrümün gelecek yılları için ne zengin emellerle uyumuşum” (Uşaklıgil, 1991, s.34)

Bilindiği üzere modernite kabaca, erken kapitalizmin, ki ticaret üzerinden biriken sermayenin sahibi ticaret burjuvazisinin önünü açtığı ve egemenliği bilahare endüstri devrimiyle oluşan sanayi burjuvazisine devrettiği sürecin gereken ve hedeflenen yaşam tarzıdır. Süreç ise modernleşmeye tekabül eder. Yine bilindiği gibi Türkiye modernleşmesi, her ne kadar bu dönüşümün siyasal aktörü ulus devlet de olsa, Osmanlı İmparatorluğu’nun en azından son yüzyılından başlar. Ve üstyapısalıdır. Şematize edildiği haliyle, endüstri devrimini ve geleneksel dini toprak örgütlenmesi nedeniyle gerekli sermaye birikimini “kaçıran” Osmanlı seçkinleri, bu devrimi yaşayan ülkelerin üstyapılarındakini Türkiye’ye uyarlayarak, modernleşme=Batılılaşma üzerinden altyapıda gerekli ulusal burjuvaziye oluşturmayı projelendirirler. Oysa İzmir, erken çağlardan beri, ama Osmanlı döneminde ve özellikle 19. yüzyılda yabancılara verilen ticari ve siyasi imtiyazlarla daha da olgunlaşan ticaret birikimine sahip ve onun gereği yaşam tarzının egemen olduğu bir şehirdir. Ancak bu özellikler pek tabii ki “ulusal” değildir.

¹ Evliya Çelebi aracılığıyla 17. yüzyıla bir göz atalım: “ bu beldede 40 medrese vardır. (...) bu şehrin uleması, talebe(s)ı gayet çoktur. (...) toplam 11 hamam(...) ve 600 ev hamamları vardır. 82 adet kale gibi büyük hanları vardır.(...) 3 darülkurra, 40 sıbyan mektebi, 1 imaret, 70(...) çeşmesi vardır. Tamamı 3060 dükkan vardır. (...) tam 300 adet sağlam bezirgan mahzenleri vardır. Ve 40 kahvehane, 70 sabubhane, 200 meyhane, 20 bozahane, 20 boyahane, 1 saraçhane, bir şemahane ve 1 gümrükhane vardır.(...) Osmanlı tasarrufu altında 260 işlek, büyük iskele vardır ki (...) ama İzmir iskelesi bunlardan daha meşhur şehirdir. Zira yedi iklimde Osmanlı ile dost olmuş 18 kefare kralı vardır. Hepsinin balyozları (elçi) ve konsolosları vardır. Ve bezirganları yeryüzünün mahsullerini ve bütün ülkeler halkının metalarını getirirler, her sene bin gemi gelir ve bin gemi gidip metalar bu İzmir şehrinde satılır. Böyle bir geçit iskeledir ki aleme ün salmıştır. Frenk gemileri öyle gelirler ki İzmir şehrinin yarısı sanki Frengistan’dır. (...)Frenk mahallesinin çarşı pazarları gayet süslüdür. (...)ayinlerini yapacak 7 adet (...) kiliseleri vardır. (...)Bu şehrin tüm çarşıları gayet süslü olup öyle alım satım olur ki insan deryası dalgalanıp bölük bölük olup insanlar birbirlerinin omuz omzundan söküp rahatlıkla geçemez. Ta bu derece kalabalık yolları vardır. Zira gece gündüz Arap ve Acem’den nice yüz bin deve, at ve katır gelip gitmededir. (...) bir tarafı karadan ve bir tarafı denizden çeşitli mallar gelmededir. (...) Gümrük önündeki limanın sol tarafında kale vardır, onun sonunda bir küçük liman vardır, 200 parça gemi alır iyi limandır. İri barça kanyonlar açıkta denizde yatarlar. (...) Bu şehrin tüm halkı zengin bezirganlardır.” (Kahraman,2005,s.106-109)

İzmir'in Birinci Modernlik Dönemi:

İzmir'de 19.yüzyılın sonunda ticaret ve az sayıda dahi olsa sanayi burjuvazisinden söz etmek mümkündür. Osmanlı Bankası, Credit Lyonnais başta,bir çok yabancı banka Doğu Akdeniz bölgesine ulaşabilecek bir basamak olarak İzmir'e şube açan Batılı finans kurumlarıdır. 1850'li yıllarda İzmir'de 20 farklı ülkenin tüccarları ticaret yapıyordu.² Bunların on yedisi konsolosluga sahipti. (Tekeli, 1992, s.130.) Ermeni ve Rumlar yabancılara aracılık konumundan ihracaattaki büyük paya doğru evridiler. Türk ve Yahudiler ticarete daha geri durumdaydılar.³ Zengin Müslümanlar çevredeki büyük tarım arazileriyle kentteki hanların sahibi ya da Osmanlı bürokrasisinin temsilcileridir. ⁴Tanzimat Dönemi'nden itibaren kentin sanayileştiği de görülür. Kağıt, basma, iplik, demir, un, yağ, içki,ispirto, buz fabrikalarının yanısıra halıcılık modernleşti, dökümhaneler kuruldu.Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ikinci ihracat (hammadde) ve ithalat(işlenmiş ürün) limanı olan İzmir hem Batı kapitalizminin yükselişine bağlı ekonomik birikim ve çoğul nüfusuyla hem de özellikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun vitrini bağlamında önemli kentsel dönüşüme sahne oldu. 1851'de şehrin planı için bir İtalyan görevlendirildi ve 1845'de büyük bir yangın geçiren Ermeni mahallesinden başlayarak modern yapılar ortaya çıktı. Kemeraltı düzenlendi. Gediz nehrininin, alüvyonlarının körfezi doldurmasını önlemek amacıyla yatağı değiştirildi. Deniz altından çekilen telgraf kablosuyla İzmir yabancı ülkelere ve farklı şehirlere bağlandı.1860'da havagazı fabrikası açıldı.1868'de İstanbul'dan sonraki ilk şehir belediyesi kuruldu. (Arıkan,2001,s.54-56)

Öte yandan,İngilizler 1866'da İzmir-Aydın demiryolunu tamamladılar ski bu Türkiye'nin ilk demiryolu hattıdır. Yine aynı yıl bir diğer İngiliz şirketi⁶ İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolunu bitirdi; bu hat 1888'de Manisa'ya kadar ulaştı. 1876'da Fransızlar liman inşaatını gerçekleştirdiler. 20. yüzyılın başında Karşıyaka'dan Göztepe'ye kadar uzanan üç tramvay hattı çalışmaya başladı. Türk-Ermeni kumpanyası olarak Hamidiye Şirketi ise deniz ulaşımı hattını kurdu. "1908 yılında Smyrna üç bin gaz lambasıyla aydınlatılmaktadır. Smyrna

² Bunların bir kısmı İzmir'e yerleşik Levantenlerdi.

³ 1894'te, İzmir İl Yıllığı(1969)'a göre: İzmir il merkezi 1894'te, 89.000 Müslüman, 52.000 Grek Ortodoks, 16.000 Yahudi, 5628 ermeni, 25.000 Yunanlı, 6.400 İtalyan, 1.800 Avusturya Macaristan uyruklu, 1.000 Fransız, 980 İngiliz, 512 Alman, 300 Hollandalı,200 Acem, 85 Rus, 20 Amerikalı, 12 İspanyol olmak üzere toplam 200.000 nüfusludur. (Kıray, 1998, s.32)

⁴ Ancak pek tabii ki milli veya dini kimlikler işlerin ve sosyal sınıfların yegane belirleyicisi değildi.Hepsinin içinde tabakalaşma ve iş farklılaşması söz konusuydu. (Politis, 1992)

⁵ Demiryolu inşaatında çalışan işçilerin yiyecek talebini karşılamak üzere hat boyunca açılan tezgahlarda dünyanın belki en eski hızlı yiyeceği biçiminde çöp şiş satışı başlamıştır. Yörenin hala devam eden bu lezzeti, yine neredeyse Lydialılara kadar uzatabileceğimiz bölgesel ticari zekanın bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

⁶ İngilizlerin bu alandaki tekelinden ürken Osmanlı, 19. yüzyıl sonunda ikinci hattın işletmesini Fransızlara verir.

içme suyu ağı inşaatı için imtiyaz 1893 yılında (...) bir Belçika şirketi olan Osmanlı Su Şirketi'ne verilir.” (Bilsel, 2008, s.157)

“1890 yılında Borsa'nın, 1892 yılında ticaret odasının, 1891 yılında Türkçe basının kurulması sayesinde Müslümanlar açısından Smyrna'daki toplumsal yaşam giderek kolaylaşır.” (E.Frangakis-Syrett,2008,s.71)

18. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle liman çevresinde, yabancıların yerleştikleri mahallelerde (Punta-Alsancak) kafeler, kulupler, konser salonları, tiyatrolar bilahare sinemalar açılmış; ilk matbaa⁷ve gazeteler⁸ de aynı dönemde yayına başlamıştır. Özellikle tüketim ve eğlence tarzları ile Batı'dan gelen fikirler Avrupalılarla ve şehirde mevcut diğer gruplarla daha sık ilişkiler kuran Müslüman eşraf arasında öncelikle yayılır, daha sonra da orta ve aşağı sınıflara erişir.” (E.Frangakis-Syrett,2008,s.70)

1858'de açılan ilk rüşdiyenin ardından modern okullar açılır. Bunların arasında kız rüşdiyesi, erkek lisesi, kız ve erkek öğretmen okulları, sanat okulu,Türklerin de gittiği Kızılçullu Amerikan Koleji⁹ vs. eğitime geçer.(Huyugüzel,F.; 2001, s.64)Yunan işgali öncesi İzmir merkezinde 21 ilkokul eğitim vermektedir. Bunlardan yedisi kızların devam ettiği okullardır. (...) Bu okullarda 64 erkek ve 63 kadın öğretmen görev yapmaktadır. (Ürük, 2007,s.122,123)

Her cemaate mensup esnaf kendi dini vecibesine göre haftanın belli günleri dükkanını kapamakta; söz konusu cemaat mensupları kendi dini günlerini özgürce kutlamaktaydılar. Sultanın tahta çıkış günü ise, tüm şehir sakinlerinin, sınıf ve dini aidiyet gözetilmeksizin, büyük coşku ve şenliklerle kutladıkları adeta bir Osmanlılık gösterisine sahne olmaktaydı.

Yeni Osmanlıcılık'tan oldukça esinlenmiş görünse bile şu yorum, görece erken modernleşen İzmir'in özgün yapısı hakkında bir fikir vermektedir. “19. yüzyılda ortaya çıkan ulusal, Osmanlı ya da cemaatçi dayanışmanın yeni biçimleri, geleneksel uygulamaları ortadan kaldırmanın ötesinde, bunları modernliğin ve ilerlemenin işareti olarak yeniden biçimlendirmiştir.” (Zandi-Sayek,S.,2008, s.196)¹⁰

İzmir'in İkinci Modernlik Dönemi:

⁷ Gayr-i müslimler 17. yüzyılda ilk matbaalarını açmıştır.

⁸ İmparatorluk'taki ilk Fransızca gazete *Le Smyrneen* 1824'te, ilk Rumca gazete *Filos Ton Neon* 1831'de İzmir'de çıktı. Latin alfabesinin kabul edildiği 1928'e kadar İzmir'de 136 gazete ve dergi yayınlanmıştır. (Huyugüzel,2001,s.65-66.)

⁹ Sosyal psikolojinin kurucularından olan Muzaffer Şerif bu okuldan mezundur.

¹⁰ “Kuşku yok ki Türkler kapitülasyonlarla yabancıların Anadolu'ya yerleşmelerini, ticaretin gelişmesini ve tüm bu bölgenin İzmir, Ayvalık ve Aydın'a dek gelişmesini kolaylaştırmışlardı.”(Temelis,2002, s.148)

20. yüzyılın başında; okullarıyla, basınıyla, yayınıyla, kıyafetiyle, yasalarıyla, yönetim biçimiyle, siyasal partileriyle, dernekleriyle, tüm bunların içinde de yer alan kadınların özgürleşmesiyle (Yaraman,2001), birinci dalga kadın hareketiyle, grevleriyle, toplantılarıyla, mitingleriyle modernleşen Türkiye'nin gündeminde "milli iktisat" (Toprak,1995) vardır ve manidar biçimde İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yürüncesini "ulusal" kapitalizm olarak daha Cumhuriyet ilan edilmeden, 1923 şubat-martında netleştirmiştir.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılındaki İzmir'in çoğul nitelikli birinci modernliği, böylece yerini, Cumhuriyet'i de kuracak olan yönetici elitin tercihi milli/Türk modernliğine bırakmak durumunda kalmıştır. Bana göre bu İzmir'in ikinci modernliğidir.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanistan tarafından işgali ulusal kurtuluş hareketini toplumsal bir isteriye dönüştürmüş, örneğin İstanbul'da izleyen bir ay boyunca büyük kitleleri toplayan onlarca miting ve protesto eylemi yapılmıştır. İlk protesto toplantısı 18 Mayıs 1919'da Darülfünun'da gerçekleştirilmiştir.¹² 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı tarihte¹², ilk miting ise Fatih'te toplanmıştır. Tüm toplantılardaki gibi konuşmacıların da dinleyicilerin de çok sayıda kadın ve erkekten oluştuğu bu ilk mitingde, "İzmir'siz bir Anadolu ruhsuz bir cesede benzetilmiş; (Arıburnu, 1951, s.16) Sultanahmet'te 23 Mayıs'ta toplanan mitingde Selim Sırrı (Tarcan), "Yunanistan'ın İzmir'i istilas, bir saika-i bela gibi nazil oldu. Bütün Türkiye, bütün alem-i İslam bugün kan ağlıyor. Oh! Bu felakete artık katlanamayız."¹³(Arıburnu,1951,s.45)30 Mayıs'taki yine Sultanahmet'teki mitingdeki şu ifade

¹¹"Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.(...) Ticaretimizin agyar elinde kalması memletimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bais olur." Mustafa Kemal'in Kongre'yi açılış konuşmasından" (Afetinan, 1989, s.57-69)
"Ben hakimiyet-i milliyeyi, milli hakimiyet-i iktisadiye olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliye bir (Serab) olur."(Afetinan,1989, s.73) "Türk Hakimiyet-i Milliyesi, ancak ve ancak Türkiye hakimiyet-i iktisadiyesine istinadla paydar olabilir.." (İktisat Vekili Mahmud Esad'ın Kongre'deki nutku) (Afetinan,1989, s.77)
Kongre'de kabul edilen maddeler:
"Madde 26- Memlekette çalışacak bütün işlerin Türk erbab-isay ve ameline tahsisi."ibid. s.53
"Madde 28 – (...)imtiyazlı ecnebi müesseselerinin devletleştirilmesi."(Afetinan, 1989,s.54)

¹²Ulusal Kurtuluş Savaşı resmi tarihte 19 Mayıs 1919-30 Ağustos 1922 arasındadır. Oysa bence, özellikle bu mitingler, basın ve kurtuluş için Anadolu'daki savaşa katılımı özendiricilik gibi verilerden çıkarak, İzmir'in işgalinin kurtuluş mücadelesini yorgun halk nezdinde tetikleyen fiili bir başlangıç; 9 Eylül 1922'nin ise yine fiili anlamda asıl son olduğunu kabul etmek daha doğrudur. Bir diğer deyişle saikler ne olursa olsun "Milli" Mücadele'nin belirgin simgesi İzmir'dir.

¹³ Halide Edip'in yıldızı olduğu bu mitingde 200 bin ila 250 bin dinleyicinin yer aldığı dönemin basınından bilinmektedir.

İzmir ile Türklüğün birleştirildiğinin göstergelerindendir: “ Kabul edilen muharrerat (...) bütün garbi Anadolu’nun yegane mahrec-i ticareti ve bin seneden beri en halis Türk memleketi olan İzmir’le mülhakatının yabancı ellerden kurtarılarak ana ocağına iadesi” (Arıburnu, 1951, s.67.) İzmir’in “en halis Türk memleketi olması”, durumdan çok yeni milli hedefi özetleyen bir sıfat tamlamasıdır. İzmir’in kozmopolit ticaret sermayesine dayanan çok milletli modernliği, modernist yöneticilerin milli/Türk tercihinden farklıdır. Amaç sadece modernlik değil, milli bir modernlik olduğuna göre modern “gavur İzmir”; ulus devlet, ulusal sermaye ve icad edilecek gelenek (Halbwachs,1994) uğruna (Yaraman,2006,s.27), doğacak “Türk İzmir’e feda edilecektir. Türk milliyetçiliğinin geniş kitlelere ikna edilmesinde ve hatta savaşlardan bitap halkın Kurtuluş Savaşı’na cezbolmasında, çoğul milletli bir modernliğin hüküm sürdüğü İzmir’e milliyetçi Yunanistan’ın işgali ve işgaldeki uygulamalarının böylece çok doğrudan bir etkisi bulunmuştur. ¹⁴

Aslında 1910’ların başından itibaren İzmir, İttihat Ve Terakki’nin millileştirme politikaları için önemli bir hedeftir. 1913-1918 yıllarında bu amaçla bu bölgeye katib-i umumi olarak atanan Celal Bey’in (Bayar) uygulamaları, İmparatorluğun Meclisi’ndeki gayri müslim vekillerin şiddetli tepkilerineneden olmuştur; özellikle Rumların egemenliğindeki ticari, sınai, iktisadi işler el değiştirmiş; Rum ve Ermenilerin demiryollarındaki hakimiyeti Türkler için açılan şimendifer mektebiyle tehdit altına girmiş; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası’nın yönetimi Türkleştirilmiş; “milli sermayeli” banka, şirket ve kooperatifler açılmıştır. Bu iktisadi uygulamaların yanı sıra, Balkan Savaşları’nın kaybedilmesiyle gelen Müslüman nüfusun önemli bir kısmı İzmir Bölgesi’ne yerleştirildi. 1917’de, bir zamanların Rum ağırlıklı kasabalarında tek bir Rum bile kalmamıştı. (Serçe, 2010)

9 Eylül 1922’de Türk ordusunun İzmir’e girişinin ertesinde 13 Eylül’de başlayıp üç gün sonra ancak kontrol altına alınabilen yangında, Rum, Ermeni ve Frenk mahallerinde (modern ve ecnebi) 2,6 milyon metrakarelik bir alanda 25 bin ev, işyeri, kilise, hastane, fabrika, depo, otel, lokanta yok oldu. Türk ordusunun önünden İzmir’e doğru sürülen Rum ve Ermeni sayısı İzmir’dekilerle birlikte 500 bin kadardır; 320 bini gemilerle tahliye edilmiş, 180 bini ise hayatını kaybetmiştir. (Hür, 2012)

¹⁴ Ben Türk milliyetçiliğini modernleşmeye doğrudan içkin gibi görmüyor,daima bir aksiyonu arttıran reaksiyon milliyetçiliği olarak tanımlıyorum. İster 19. yüzyıldan itibaren milli saiklerle bağımsızlığını ilan eden toprakların ertesinde Osmanlı’da doğan milliyetçiliğe bakın, ister 1960’larda sol hareketin enternasyonalizmine karşı yükselen Ülkücü harekete bakın, ister 1980’lerden itibaren Kürt milliyetçiliğine tepki olarak güçlenen MHP vs gibi hareketlere bakın, bir antitez niteliğini görmeniz mümkündür.

Amacım yangını irdelemek değil¹⁵, İzmir'in İmparatorluk içinde "ithal"¹⁶ de olsa dönemin ve kendinin dinamiklerinin neticesinde ortaya çıkmış çok milletli/dinli erken modern yapısıyla 1910'lardan itibaren başlayan kopuşun belirleyici son noktasını netleştirmek; zira erken Cumhuriyet dönemi aynı kenti (bu kez) "milli" modernitenin vitrini ve Enternasyonel Fuar projesiyle dışa açılan kapısı olarak seçtiği halde, bu teşebbüsün üstyapısallığı ve taşıyıcı sınıflarından kopması neticesinde ilki kadar başarılı olmak şöyle dursun; siyasal tepkilerle kesildiği kanaatindeyim.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "milli İzmir modernleşmesi" ile ilgili en önemli bilgiler İzmir Enternasyonel Fuarı modelliği üzerindendir. 1940'da kuruluş dönemi tamamlanan Fuar'ın temeli, yurtdışından ve İstanbul'dan (Sanayi-i Nefise'den) getirilen seçkin mimar, mühendis ve yöneticileriyle hem planlı kentleşme hem çevre düzenlemesi, ağaçlandırma hem de mimari üslup denemeleriyle sağlamlanırken; bir yandan da yangın, mübadele, göçler ile erimeye başlayan modern/Batılı yaşam tarzını, bu kez yukarıdan aşağı inşa etmeye çalışmıştır. Lokanta, tiyatro ve dansinglerden kazanç vergisi alınmayarak, halkın modern/Batılı gece hayatı ve müzik kültürüyle buluşması sağlanmıştır. Ayrıca atlı spor kulübü, tenis kulübü, golf kulübü, paraşüt kulesi Batı tarzı sporları şehre sunmuştur.(Sönmezdağ,1978) İzmir'in İmparatorluk sonrası kaybettiği ticari önemi, yılda bir ay açık kalan Enternasyonel Fuar'daki çeşitli ülkelerin pavyon ve etkinlikleri aracılığıyla tekrar kazanılmaya çalışılmıştır. Tüm yıl boyu açık olan, Fuar'ın da içinde yer aldığı Kültürpark, erken Cumhuriyet'in önemli bir ideolojik aygıtıdır; kentlilerin moderniteyle ve birbirleriyle karşılaşma noktasıdır.

Cumhuriyet'in kurucuları Kurtuluş Savaşı, yangın, mübadele gibi "kolaylaştırıcılarla" başka bir sayfa açtıkları İzmir'de ulus inşası için elzem milli ekonomi,kültür ve sanat politikalarını tüm Türkiye'ye ve dünyaya İzmir Fuarı üzerinden vitrinleştirmiştir. Sadece çoğulcu ve yabancı("gavur") modernliğin kalıntılarını (İtalyan Kız Mektebi 1922 yangınından kurtulmuş görkemli ve sanatsal önemi haiz bir binadır ama yol açmak amacıyla 1940larda o bile yıktırılmıştır.) milli modernleşmeye kurban etmemiş, okul adlarını millileştirmiş¹⁷ ve şehrin

¹⁵ Olay Ermenilere, Rumlara, rüzgara vs atfedilse de Kurtuluş Savaşı boyunca Rumların yaptığı mezalimi araştırmakla görevli Tetkik-i Mezalim Heyeti'nin üyelerinden Falih Rıfkı Atay'ın tespitleri, bu konuda oldukça boş resmi tarihin zımnı antitezinin yeni Cumhuriyet'in organik aydınlarından biri tarafından kaleme alınmasından dolayı önem arz eder:"İzmir'i niçin yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk? (...) bunda bir aşağılık duygusunun etkisi var. (...) İzmir'i arsalar halinde bırakmış olmak, şehrin Türklüğünü korumaya kafi gelecek miydi"¹⁵ (Atay, 1980, s.325)

¹⁶ Genelde komprodor burjuvaziye bağlı bir Batılı yaşam tarzı tanımı kabul görmektedir. Kıray, o dönem İzmir'ini "yarı koloni" olarak tanımlamaktadır. (Kıray, 1998, s.57)

¹⁷ Müdafaa-ı Hukuk, Hakimiyet-i Milliye, Gazi, Atatürk, İnönü (daha sonra Namık Kemal) gibi.

kalbindeki Kültürpark'ın farklı mahallelere açılan kapılarına¹⁸ da Milli Mücadele'nin önemli noktalarının isimleri verilmiştir. İzmir'in son yüzyılında bir manada yarı özerk olduğu İmparatorluk'tan ve "gavur"dan kopup milli Cumhuriyet'in modeli kılınması sürecinde; Gazi'nin kentin zengin eşrafından, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin eski belediye başkanı, yanan mahallelerde yatırımları bulunan ve İmparatorluk'un son yüzyılında kentteki çoğulcu modernliğin Müslüman komprodoru sayılabilecek Uşakizade Muammer Bey'in Fransa'da eğitim görmüş kızı Latife'yi eş seçmesi de pek tesadüfi olmasa gerektir.

Mamafih, "Cumhuriyet'in ilk devirlerinde İç Anadolu'nun gelişmesi üzerinde daha çok durulmuş ve İzmir bir ihracat limanı olarak daha az gelişmiştir. (Kıray,M.,1998, s.89.)

Birinci ve İkinci İzmir Modernliklerinden Üretilmiş Kolaj: İcad Edilmiş İzmir Retoriği

Retrospektif olarak bakıldığında erken Cumhuriyet'in milli modernliğiyle ilişkilendirilen bugünkü İzmir nostaljik "yükselişi"nin bir hafıza oyununun kurgusu olduğunu düşünüyorum; zira İzmir başta olmak üzere bölgedeki mümbit toprak sahipleri ve eşraf (yani geleneksel Müslüman bakiye), modernist devletçi asker sivil kurucu bürokrasinin icraatının tümüne çeşitli vesilelerle tepki¹⁹ vermiştir. İzmir'in bu tepkisi, 1950'den itibaren geleneksel liberal çizgideki DP iktidarında aktör ve oy veren açısından belirleyiciliğinden ve bundan böyle daima aynı özellikleri taşıyan merkez sağın kalesi biçiminde rol oynamasından ve bu bağlamda erken Cumhuriyet'in gerek ekonomi gerek sosyal politikalarına muhalefetinden açıkça görülebilir.

1950'de İzmir Şehir Tiyatrosu kapatılmış ve bir daha hiç açılmamıştır.²⁰ 1950'lerden itibaren Batı tarzı modern ve modernist yüksek kültür yerini, özellikle Fuar'da eğlence işlevine

¹⁸ 9Eylül, 26 Ağustos, Lozan, Montrö gibi.

¹⁹ "Serbest Fırka, kuruluş amacı olan toplumsal muhalefeti yumuşatma görevini yerine getirmek için Eylül 1930'da İzmir'de bir miting düzenledi. 4 Eylül'de İzmir'e gelen Fethi Okyar binlerce kişi tarafından karşılandı. (...)7 Eylül'de muazzam bir kalabalığın katıldığı bir miting yapıldı. Mitinge katılım 50 bin kişiyi geçiyordu ve Serbest Fırka yöneticileri bile dehşete kapılmışlardı. Fethi Okyar'ın tüm yatıştırma çabalarına rağmen galeyana gelen halk CHF binalarına saldırmaya başlayınca, askerler halkın üzerine ateş açtı. Açılan ateşte ölen bir çocuğu, babası Fethi Bey'in önüne getirdi ve "Bir kurban verdik, daha da verimiz, yeter ki bizi bunlardan kurtar!" dedi. Bunun üzerine mitingler yasaklandı, bölgede sıkıyönetim ilan edildi, ancak gösteriler günler boyunca sürdü ve pek çok ilçede işçi grevleri yaşandı"<http://marksist.org/icerik/Tarihte-Bugun/5164/12-Agustos-1930-Serbest-Cumhuriyet-Firkasi-kuruldu> (11.08.2018)

²⁰ 1930 Aralık ayındaki Kubilay'ın şehit düştüğü Menemen'deki irticai hareket ise bir başka tepki örneğidir. CHP'ye karşı DP'nin kalesi olduğu 1950'lerin ertesinde Türkiye'nin görece en özgürlükçü anayasasına 1961'de İzmir , az farkla da olsa "hayır" oyu vermiştir. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439341> (23.09.2018)

²⁰1957'de Devlet Tiyatrosu için bir bina yapımına girişilir. 27 Mayıs 1960 darbesiyle aksayan inşaat için askeri yönetimden sonra seçilen ilk belediye başkanı olan AP'li Osman Kibar'a bu bina için 1 milyon tl. bütçe verilir ,

bırakmış; popülist kültür politikaları erken Cumhuriyet dönemi ideallerini bastırmıştır.: “giderek farklı bir içeriğe evrilen gazino kültürü, özellikle Fuar dönemlerinde kentsel mekana damgasını vurmuş; (...) (hele) 1970’li yıllarda büsbütün belirgin hale gelen bir karakter dahilinde,(...) burada ün kazanan şarkıcılar aracılığıyla da magazin basınının konusunu oluşturmuştur.” (Kayın,2015,s.56) Kısacası İzmir’in Cumhuriyet projesi olarak tepeden gelen ikinci modernleşmesi yerini, tedricen, alt yapıdan gelen bir tepkinin iktidarıyla erken arabesk ve eklektik kültüre bırakmıştır. Böylece modern/Batılı bir kimlik inşası için öngörülen ideolojik aygıt olarak Kültürpark, sadece yerel ve hatta ulusal bir tepki olarak değil; aynı zamanda uluslararası konjonktürün dönüşümünü de görece erken yakalayarak, eğlence ve tüketim kültürünün/kültür endüstrisinin mekanı “Fuar”ın egemenliği altına girmiştir. İzmir bu bağlamda bir kez daha Türkiye’deki kültürel dönüşümün öncülüğünü yapmıştır.

Benim İzmir’i tanımam bu tarihlerde başlıyor. Yangın yeri üzerine inşa edilmiş, birinci modernliğin en cafcacılı yeri olup, kalan az sayıdaki gayr-i müslimi, mübadilleri ve giderek ekonomik ve sosyal seçkinleri barındıran Alsancak’ta. Pek tabii bu semt ismi, erken Cumhuriyet Dönemi’nin milliyetçiliğini gösterir. Gazi İlkokulu’nu bitirdikten sonra bir müteşebbis öğretmen 1950lerde kurduğu ve her dönem gerek İzmir gerek Ege Bölgesi’nden büyük teveccüh gören bir özel okula başladım. “Modern” İzmirlilerin ve Bölgelilerin, muhayyeledeki İzmir imajına hiç denk düşmeyen muhafazakarlığını çok iyi çözmüş olan okul sahibi, kız-erkek ayrımını her zaman çok önemsemiş ve karşılık görmüştür. Alsancak’ta birbirinden ayrı bölgelerde kız ve erkek kısımları vardı. 1960ların sonunda sınıfımın yaklaşık üçte biri hristiyan, üçte biri musevi ve üçte biri müslümandı. Ne kadar hoş gelebilir. Oysa yakın arkadaşlıklar kurmadıysak gayr-i müslim bayramlarından haberimiz olmazdı. Çok yenilerde o dönemden bir levanten arkadaşım, her Noel günü fizikçi sınav koyardı ve ben sınavı kaçırdım, dedi! Yaklaşık 50 yıl sonra haberimiz oldu bu mağduriyetten. Yine aynı okulun asıl merkezi, ki liseden itibaren oraya devam ettim, Mustafa Kemal’in İzmir’e girdiğinde kaldığı, bilahare mülkün sahibinin kızı Latife Hanım ile nikahlandığı köşk ve çevresinden oluşuyordu.Önünde, elinde sigara Mustafa Kemal ve arkadaşlarının durduğu iki tarafında merdivenler bulunan fotoğraflarını herkesin bildiği köşkün küçük odalarında eğitim gördük. Fazla gündeme gelmezdi evin tarihi önemi ve gayet farkındalıksız kullanılıyordu. Hasılı 1970’lere gelindiğinde ne yabancıya saygılıydık ne kız-erkek karışık eğitim tercihindeydik ne de Mustafa Kemal’i müzeleştirmiştik henüz. Batılı modern yaşam tarzı ise,

ancak kendisi popülist tavırla bunu asfalt yapımına harcar. Ve bu nedenle İzmirli’nin kalbinde Asfalt Osman olarak saygın bir yeri vardır! Ve inşaat 16 yıl bekleyip, yıkılır.

Türkiye'nin tüm büyük kentlerindeki gibi hala kısıtlı da olsa varlığını sürdüren Levanten, Musevi ve Cumhuriyet seçkinlerinin elindeydi. Özellikle Ege'nin çeşitli yörelerinden İzmir'e göçmüş olanlar ise, ekonomik durumları ne olursa olsun gelenekseldiler. İzmir'e ilk Anadolu göçü Karadeniz'den oldu; pastahanecilik hala onlarla ünlüdür ve önemlidir; ancak onlar da muhafazakardılar.

Bu arada sermaye giderek büyüyüp tekelleşiyor ve İzmirli olanları, finans kapital dahil İstanbul'a göçüyordu. 1980'de ilk 500 şirketin 59'u İzmirliyken (Kaya, 2010,s.98); 2016'da bu sayı 34'e düştü.²¹Ayrıca özellikle okumak için İzmir dışına gidenlerin dönüşü nadirleşmişti. İzmir ezelden beri, özellikle İstanbul'a ekonomik, sosyal seçkin göçü veriyordu ve bu durum kentin kültürel perspektifsizliği ve ekonomik açıdan kayıp vermeye başlamasıyla hızlandı. Nitekim, Uşakizadeler de kiraya verdikleri evlerini artık eğitim sermayesi olarak iyice büyüyen mezunu olduğum liseye satmışlardı; Latife Hanım da İstanbul'daydı ve zaten Mustafa Kemal onu çoktan boşamıştı! 1980lerden itibaren Türkiye yabancı sermayeye hızla açılırken, daha 19. yüzyılda yabancı sermayeyle hemhal olmuş İzmir hızla ekonomik değer kaybetti. 2000'li yıllarda özellikle AKP döneminde küresel sermayeye iyice eklemlenen Türkiye ekonomisi İzmir'e rekabet edecek hiçbir şans bırakmadı. Gayr-i safi katma değer payı %6.6 ile Türkiye'nin üçüncü şehri (2017) olmayı sürdürürken; gayr-i safi yurtiçi hasılda altıncı sıradadır(2014)²² Kişi başına ulusal gelir Türkiye genelinde %47 artarken; İzmir'de %28 artar. 1926'da İzmir'in ihracatı Türkiye ihracaatının %43'ünü, 2001'de ise sadece %13'ünü oluşturmaktadır.(Kaya,2008,s.268)Dolayısıyla geleneksel liberal ekonomi politikalarını, erken Cumhuriyet döneminin devletçi ve modern politikalarına açık ara tercih edegelmış olan İzmir; geleneksel ve liberal (neo) sistemin mağduruna dönüşmüştür. Pek tabii ki, İzmir doğumlu şirket ve kişiler arasında sınıf atlayanlar da oldu; ama onlar İstanbul'a göçtüler. Göçenler arasında Türkiye'nin en eski bölge gazetesi olan Yeni Asır²³ sayesinde biriktirdiği ekonomik ve sosyal sermayeyle İstanbul'da 1980lerde Sabah Grubu'nu kuran Bilgin Ailesi ile Türkiye'de kültür ve sanata da en büyük yatırımı yapan ve en büyük sermaye gruplarından olan Eczacıbaşı ailesi de bulunmaktadır.

Öte yandan İzmir, Selanik'ten sonra ilk kez futbol oynanan Osmanlı kenti olmuştur. Bilindiği gibi futbol Sanayi Devrimi ertesinde doğmuş modern bir spordur.Levanten aileler İzmir'deki

²¹ www.capital.com.tr/listeler/capital=500?sayfa=25&order=1 (12.07.2018)

²² www.tuik.gov.tr/preHaberBultenleri.do?id=24920 (12.07.2018)

²³ “ ‘Anadolu var, Yeni asır var, İzmir var... İstanbul (...) geldi’. (...)İzmir için vurgulanması zorunluydu bu; çünkü, haftanın iki günü İstanbul gazeteleri, günü gününe, beş günü de bir gün sonra anca gelirdi.(...) Ve biz İstanbul gazetelerini hep rötarla okurduk, dünü öbür günlerde yaşadık. (K. Tarık Dursun; 2006)

ilk klupleri kurmuşlardır. Türkiye futbol tarihinde tepeden modernleşmenin ve ona içkin milliyetçiliğin önemi büyüktür.(Yaraman;2011) Nitekim İzmir’de de 1912’de kurulan Karşıyaka yeşiliyle müslümanlığı, kırmızısıyla Türklüğü temsil ediyordu. 1914’te ismiyle müsemma Altay ise, İttihat ve Terakki’nin desteğiyle kurulmuştur. İzmir 1960ların sonuna kadar futbolda İstanbul’dan sonraki ikinci sırasını sürdürmüştür. Hatta 1925’te kurulan Göztepe, Avrupa Kupaları’nda çeyrek final oynayan ilk Türk takımıdır. (Talinçiler,A.;2010)20. yüzyıl başındaki çoğulcu modernlikte İzmir’de bir çok stad ve klüp bulunurken; 1980lerden itibaren bu modern sporun İzmir temsilcileri çok alt liglere kadar düşmüştür; iki yıldır süper lige yükselebilen Göztepe ise şehirde maç yapacağı stad bulamamaktadır. Dolayısıyla çoğulcu birinci modernlik döneminde futbol İzmir’de önemli bir yer işgal ederken; devlet destekli ikinci modern dönemde, gerekli milliyetçiliği de beslemesi beklenerek kurulan takımlar İzmirliilerden maddeten ve manen ciddi ilgi ve teşvik görmemişlerdir; görmemektedirler.

Cumhuriyet öncesi gönüllü birinci modernlikten sonra İzmir’in, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin asker sivil bürokrasinin emrivaki ikinci modernliğini fazla benimsemediği; hatta özellikle ona karşı olarak DP’nin iktidar başarısından itibaren aynı çizgideki liberal geleneksel sağa hem siyasi hem sosyal hem kültürel olarak en önemli desteği verdiği açık bir veridir. Çelişki, günümüz İzmir’inin Cumhuriyet’in erken dönemlerindeki devletçi-modern nitelikte özdeşleş(tiril)miş imajındadır. Oysa, yukarıdaki tarihsel, sosyal ve bireysel örneklerle de göstermeye çalıştığım gibi, İzmir söz konusu ikinci modern dönemini çok da benimsememiş, içselleştirmemiş ve her fırsatta muhalefet etmiştir. Yazının ilk bölümünde söz ettiğim birinci modernlik “ithal” dahi olsa nasıl örgütlüyse ve kente nüfuz etmişse; Kıray’ın da tespit ettiği gibi Cumhuriyet (ikinci modernlik A.Y.) İzmir’i örgütlenememiştir. Öyleyse İzmir’in bu Atatürkçü, milli ve hatta devletçi modernlikle “icad edilmiş” bağlantısı nasıl açıklanabilir, yorumlanabilir?

Yukarıda verileri sunduğum üzere, İzmir küresel kapitalizme eklenememiş, dolayısıyla ekonomik düşüşü özellikle AKP iktidarına denk gelen 2000’li yıllarda belirginleşmiş; buna bağlı olarak iş ve gelecek beklentisi sınırlanmıştır. Özellikle bu nedenle gençlerin İzmir’den gitmeleri ve nüfusun (eski İzmirlilik bağlamında) yaşlanması söz konusudur. Yaşlı konformisttir; en büyük konfor da bildiği/sahip olduğu hayatı kaybetmemektir. Bu manada yani sosyal psikolojik bir muhafazakarlaşma (bir zamanlar muhalif olduğunu dahi değişikliğe karşı koruma) eğilimi kaçınılmazdır. 1970’lerin sonunda başlayan ekonomik ve daha sonra siyasi Kürt göçü kentsel gerilimi ve yine bir reaksiyon olarak milliyetçiliği

yükseltmiştir. Ayrıca ekonomik safdışı kalmayı yani küresel sermayeye eklemelenemeyenin oyundan düşmesini; 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 darbesiyle başlayan ekonomipolitikalarla ilişkilendiremeyip, bu sürecin uzantısı AKP'ye indirgemek sadece İzmir ve İzmirli'lere değil; Türkiye'de kaybeden modern kategorilere maledebileceğimiz bir yanılsamadır. Kısaca özetlemeye çalıştığım bu durum; statükoculuk, milliyetçilik/ulusalcılık, AKP karşıtlığı Cumhuriyet modernleşmesine sosyolojik, siyasal ve ekonomik bağlamda tepki vermiş olan İzmir'in güncel yüzüdür. Oysa modernleşme/Batılılaşma adına İzmir'e atfedilen "gavurluk" ister olumlulama ister olumsuzlama olarak kullanılsın; Cumhuriyetçi, milli yani ikinci modernlikle ilişkili değildir. Erken Cumhuriyet Dönemi'ne, kimlik hareketleri ve jakoben moderniteye karşı olmak öylesine hegemoniktir ki; güncele muhalif olan İzmir, Atatürk²⁴ üzerinden meşrulaştırırsa bile, aslında birinci modernliği özlemekte, idealleştirmekte ve (geri getirmek) istemektedir.

Halbwachs'ın belirttiği gibi, anılar algıya tümüyle sadık değildir. Toplumsal çerçevenin belirlediği bugünkü çıkarlardan etkilenen bir yeniden yapılandırmaya tabi tutulurlar. Ayrıca, toplumsal düşünce aslında , geçmiş ve şimdinin karşılıklı etkileştiği bir hafızadır. Toplumsal zaman, hafızayı bir ortak referansa bağlayarak birleştirir. Anılar özellikle sembolik değeri olan mekanlar üzerine yerleştirilir. (Halbwachs,1994)Bu bağlamda önemli bir liman dolayısıyla çoğulcu modern, Kurtuluş Savaşı sembolü, jakoben milli modern ve hatta arkeolojik dönemlerin medeniyet merkezi kolajı olarak İzmir önemli bir sembolik değere haizdir. Tüm bu semboller çok farklı zamanların ürünü dahi olsa, bugünün ihtiyaçlarıyla tek zamanda ve sonsuzlukta birleştirilir ve yoğunlaştırılır. Aslında İmparatorluk İzmir'inin çoğulcu modernliğine duyulan hayranlık, zamanında muhalefet edilmiş olan Erken Cumhuriyet Dönemi ve onun lideriyle birleştirilerek(zamansal çarpıtma) bir kolektif hafıza ve hatta kimlik inşa edilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi ve Atatürk'te birleşmenin nedenlerinden biri de, mağduriyet ortak paydasıdır. Hem İzmir hem Atatürk Türkiye'si bugünün ekonomik ve kültürel kaybedenleridir. Bu sınıfsal ve hayat tarzına ait "mağduriyet" in sadece İzmir'de değil; İzmir için yapılan yüceltmede de önemli bir rol oynadığını düşünüyorum. İzmir'de geleneksel liberal sağ çizgiden gelenlerin Cumhuriyet,

²⁴ Bu noktada Mustafa Kemal'i değil Atatürk'ü kullanmamın sebebi, özellikle 12 Eylül 1980'den sonra kurgulanan içi boşaltılmış ve her çıkarın meşrulaştırılmasına/ikna edilmesine imkan veren isim üzerinden sembolik dönüşümdür. Mustafa Kemal bu manada devrimci veya (özellikle AKP nezdinde bir Osmanlı subayı) anlamına kullanılırken; Atatürk statükoyla özdeşleştirilmektedir.

Atatürk, bayrak, laikçilik²⁵ ve giderek günümüzde bu içeriği kazanmış olan “ehven-i şer” CHP’yi destekledikleri bilinmektedir. Mağdurların işbirliği ve giderek birleşmesi kadar, söz konusu ulus-devlet kurucu değerlerinin günümüz konjonktüründe tutucu nitelik kazanmaya başladığı da göz ardı edilmemelidir.

Mezunu olduğum lise, Mustafa Kemal’in İzmir’e girdiğinde kaldığı , Latife Hanım ile evlendiği evi 1980’den sonra müze haline getirdi. Orada artık Cumhuriyet baloları düzenleniyor. 9 Eylül’de İzmirli’nin “tütününü, incirini satan Ege Bölesgi halkı Kemeraltına (kuyumculara) ve Fuar’a hücum etti,; sokağa çıkılmaz” dediği günlerden, “İzmir’in doğum günü” diye bütün şehrin militer (jet gösterileri) ve popüler gösterileri bayraklarıyla ve büyük coşkuyla kutladığı kimlik sembolüne dönüştü. Gayr-i müslim sınıf arkadaşlarımızın bir zamanlar bilmediğimiz en ayrıntı dini günlerini bile whatsapp’dan hararetle kutluyoruz. Çarşı esnafının ve musevilerin tükettiği boyoz İzmir’in olmazsa olmazı. Ama bu arada midye dolma imalatını Mardinli göçmenlere devredildi. Erken Cumhuriyet Dönemi’nin seçkin İstanbul lehçesine karşı “ezilen” “geliyo-gidiyom, abov”lar ile “ottan” oluşan yoksul mutfak İzmir özelliği olarak baş tacı. Milli bayramlarda nadiren bayrak asılan İzmir evleri, Atatürk’ü Türk bayrağına kolajlayan Ticaret Odası’nın bayrağını neredeyse on iki ay penceresinden sallandırıyor. Okullarda bayrak töreni sırasındaki İstiklal Marşı duyulduğunda, yakın çevredeki herkes hazırola geçiyor. Düğünlerin, konserlerin finali dans edilebilir versiyonuyla ya Onuncu Yıl Marşı ya İzmir’in Dağları... Oysa yangın yeri üzerine Cumhuriyet’in modern kentini inşa eden, Kültürparka, Fuar’a büyük hizmet veren hiçbir mimar ya da mühendisin adı hatırlanmazken “amane”²⁶ci güncel popstarların ismi sokaklara verilmiş; İnönü Caddesi’nin adı çoktan Osmanlı dönemi belediye başkanlarından Mithat Paşa Caddesi’ne dönüşmüş; “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz’dir” içerikli meşhur heykelin bulunduğu Atatürk Meydanı’nın işlevini Gündoğdu Meydanı almıştır; ilk modern dönemin Rosas Sokağı ise Gül Sokak adıyla hala varlığını sürdürmektedir. “Modern İzmir” pastişinden kastım budur.

KAYNAKLAR:

Afetinan,A.; *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923*,Atatürk Türk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989<https://www.google.com.tr/search?q=media.turuz.com+izmir+iktisat&oq=media.turuz.com+izmir+iktisat&aqs=chrome..69i57.26451j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

²⁵ “Ben de Müslüman’ım ama İslam böyle değil, bunlar yobaz şekerim”ci ,Kur’anı hiç okumadığı halde bu sonuca varabilen; kapalı kadına, fütursuzca tiksinerken bakan bir laiklik anlayışının bayraktarlığından söz ediyor ve tabii ki bunu ne tüm İzmir’e ne de sadece İzmirli’lere mal ediyorum.

²⁶ “Aman”ı bolca türkü, devrin arabeski” (Politis,1992,s.49)

Arıburnu, K.; (1951) *Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri*, Yeni Matbaa, Ankara.

Arıkan,Z.;(2001) “XVII-XIX. Yüzyıllarda İzmir”, *21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s.50-60.

Bilsel,C.;(2008) “Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru”, Smyanelis,M.C. (der.); *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, s.143-160.

Frangakis-Syrett,E.;(2008) “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)”, Smyanelis,M.C. (der.); *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, 2008, s.27-57.

Halbwachs,M.; (1994) *Les Cadres Sociaux de la Memoire*, Albin Michel, Paris.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-39439341>

www.capital.com.tr/listeler/capital=500?sayfa=25&order=1

<http://marksist.org/icerik/Tarihte-Bugun/5164/12-Agustos-1930-Serbest-Cumhuriyet-Firkasi-kuruldu>

www.tuik.gov.tr/preHaberBultenleri.do?id=24920

Huyugüzel,F.;(2001) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte İzmir’de Kültür Kurumları”,*21.Yüzyıl Eşiğinde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, s.61-70.

Hür,A.; (9.9.2012)“1922’de ‘Gavur İzmir’i Kim Yaktı” 9.9.2012.<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/1922de-gvur-izmiri-kim-yakti-1099695/> (16.7.2017)

K.; Tarık Dursun;(2006) *Gavur İzmir Güzel İzmir*, Dünya Kitapları, İstanbul.

Kahraman,S.A.(hazırlayan); (2005)*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9. Kitap 1. Cilt, YKY, İstanbul.

Kaya,A.Y.;(2008)“Sondeyiş: “Şehir Senin Peşini Bırakmayacak””, Smyanelis,M.C. (der.); *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, s.257-271.

Kaya,A.Y.;(2010)“19.Yüzyıldan 21. Yüzyıla İzmir Ekonomisinde Süreklilik ve Kırımlar”, Yıldırım,D.;&Haspolat,E.(der); *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix, Ankara, s.42-134.

Kayın,E.;(2015) “Anımsama ve Unutmanın Temsilleri: İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark’ın Hafıza Katmanları”, Yılmaz,A.,Kıvanç,K.,Burkay,P.; *İzmir Kültürpark’ın Anımsamadıkları, Temsiller, Mekanlar, Aktörler*, İletişim, İstanbul ,s.35-76.

Kıray,M.; (1998) *Örgütlemeyen Kent:İzmir*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Serçe, E.; (2010)“İkinci Meşrutiyet Döneminde İzmir”, Yıldırım,D.&Haspolat,E.; *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix, Ankara, s.23-41.

Sönmezdağ,U.:(1978) *Atatürk Ormanı ve Kurtuluş Zafer Abidesi, İzmir Tarihinde Sergi, Panayır ve Fuarlar ve Kültürpark*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Talimciler,A.:(2010) “Ayrıcalıklarını ve İnsanlarını Kaybeden Kentin Futbolu’nun Dünü, bugünü ve Yarını”, Yıldırım,D.&Haspolat,E.; *Değişen İzmir’i Anlamak*, Phoenix, Ankara, s.463-488.

Tekeli,İ.:(1992) “Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü”, *Üç İzmir*, YKY, İstanbul, s.125-141.

Temelis,N.:(2002) *Arayış*, Doğan Kitap, İstanbul.

Toprak,Z.:(1995) *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum: Milli İktisat-Milli Burjuvazi 1908-1950*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Uşaklıgil,H.Z.:(1991) *İzmir Hikayeleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Ürük,Y.:(9.9.2007) “İşgal ile Kurtuluş Arasında İzmir Kubbesi’nde Baki Kalan Hoş Sadalar” Gökdemir,O.vd.(yayına hazırlayan); *İşgalden Kurtuluşa İzmir*, İhlas Gazetecilik A.Ş., İstanbul, s.112-123.

Yaraman,A.:(2006) “Hafıza-i Beşer Nisyan İle Maluldür”, Ergur,A.:(ed.), *Görkemli Unutuş Toplumsal Belleğin Kıvrımlarında Dumlupınar Faciası*, Bağlam Yayınları; İstanbul,s.19-32.

Yaraman, A.:(2001) *Resmi Tarihten Kadın Tarihine Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayınları, İstanbul. (İkinci Baskı)

Yaraman,A.:(2011) “Türkiye Örneği Üzerinden Futbolun Tarihsel Süreçte Ekonomi Politikası, Uluslararası Spor Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, s.11-17.

Zandi-Sayek,S.:(2008) “Bayramlar ve Tören Alayları: 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Ritüel ve Politika”, Smyanelis,M.C. (der.); *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim, İstanbul, s.183-196.